

is valid for modern linguistics.

Key words: *communicative intention, a speaker, psycho-mental state, intention sign, speech acts theory, speech act, sentence-utterance.*

УДК 811.161.2'42

Н.О. Шатілова

СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАГАЛЬНОМОВНИХ ФРАЗЕМ В ІДІОСТИЛІ СИДОРА ВОРОБКЕВИЧА

Стаття продовжує спостереження автора над ідіостилем буковинського письменника С. І. Воробкевича. У статті зацентовано на стилістичному потенціалі загальномовних фразем в ідіостилі автора. Фраземи в мові творів письменника узагальнюють багатовікові спостереження, життєвий досвід народу, серед якого він виріс і жив, виражають його ментальність і своєрідність.

Ключові слова: *ідіостиль, фразема, фраземіка, загальномовна фраземна одиниця, кодифіковані фраземи.*

Українська фраземіка формувалась протягом багатьох століть, акумулюючи в собі життєвий досвід народу. Різномасштабне вивчення фраземного фонду української мови має давні традиції (М. Алефіренко, Н. Бабич, Д. Баранник, С. Бевзенко, Л. Булаховський, І. Гнатюк, О. Демська-Кульчицька, М. Демський, А. Івченко, Г. Їжакевич, В. Калашник, М. Коломієць, Б. Ларін, Ю. Прадід, О. Селіванова, Л. Скрипник, Л. Ткач та ін.). На переконання Н. Бабич, фраземний склад мови – „одне з найбільш переконливих джерел пізнання як психології, так і моралі кожного народу” [1, 94]. У цьому контексті стали одиниці слугують невичерпними зображально-виражальними засобами для художніх текстів, адже роблять їхню мову своєрідною, сповненою народного духу.

Фраземний фонд художніх творів цікавий також для досліджень, сконцентрованих на пізнанні індивідуального стилю письменника. Науковці з'ясовують місце фразем у системі образності та експресивності мови творів окремих майстрів слова (Л. Авксентьев, М. Богдан, Б. Боднар, В. Папіш, В. Ужченко), розглядають фраземіку в системі ідіостилу письменника (Ю. Кохан, Л. Щербачук) тощо. Зокрема, науковий інтерес лінгвістів уже викликало фраземне багатство художніх творів І. Франка, М. Стельмаха, М. Коцюбинського, О. Вишні, О. Гончара, П. Загребельного та ін. Фраземіка мови буковинських письменників у різних аспектах були об'єктом наукових студій Н. Бабич, Н. Гуйванюк, Л. Ткач, Т. Свердан, Г. Кузь та ін. Мета нашої статті – дослідити фраземне багатство різноманітних (поетичних, прозових, драматичних) творів непересічної особистості в розвитку української культури на Буковині – Сидора (Ісидора) Воробкевича (1836–1903), „котрому по Федьковичу загально признає ся перше місце межі буковинськими письменниками” [3, 3].

Мовно-літературна практика С. Воробкевича (літературні псевдоніми – Данило Млака, Демко Маковійчук, Семен Хрін, С. Волох, Морозенко, Іван Іванів з Кіцманя, Сирота з Буковини та ін.) – особлива сторінка в історії української літературної мови. Письменник залишив помітний слід у культурно-громадському житті Буковини, його багатогранна діяльність була взірцем самовідданої боротьби за права, практичну популяризацію та відстоювання статусу українського слова. С. Воробкевич був не лише поетом, прозаїком, драматургом, композитором, фольклористом, педагогом, громадсько-культурним діячем, редактором буковинських часописів, православним священиком, викладачем теологічного факультету Чернівецького університету, а й одним із зачинателів нової української літературної мови на Буковині поряд із Ю. Федьковичем, оскільки вони майже одночасно вступили в боротьбу за утвердження її статусу, сприяли певній консолідації українців у боротьбі за розширення національних прав.

Джерельною базою нашого дослідження послужило тритомне видання творів С. Воробкевича, упорядковане О. Маковеем [5], у передмові до якого зазначено, що тритомник укладений на основі рукописів, що дає змогу вважати тексти автентичними. Цитуючи тексти творів, дотримуємося правописної системи видання; у дужках зазначаємо номери тому та сторінки.

За нашими спостереженнями, фраземіка творів С. Воробкевича відображає загальнонародні тенденції, позначені етнопсихологічними особливостями, а також індивідуальні риси, у яких відбито вузьколокальні, регіональні ознаки та особливості авторського перетворення фразем. Фактичний матеріал дає підстави констатувати, що письменник уводить до художнього тексту фразему або у вихідній формі, або в трансформованій, що дає змогу подати усталений вислів оригінально, посилити його експресію, доповнити контекст гумористичним чи іронічним

колоритом тощо. Предметом аналізу цієї розвідки є загальномовна фраземіка та її стилістичний потенціал у досліджуваних текстах. Загальномовними називаємо фраземи, яким притаманні усталеність, традиційність та кодифікація (фіксація в словниках). Терміни *загальномовні, традиційні, узуальні, кодифіковані* фраземи тлумачимо як синонімічні. Вони, демонструючи досвід та мудрість народу, погляди людини на різні явища життя, є влучними образними висловами, що склалися упродовж віків і мають закінчену художню форму, легко засвоюються та відтворюються в мовленні.

Залучення до художнього тексту фраземних одиниць (далі – ФО) в їхній нормативній, загальноновживаній формі – один із прийомів, яким С. Воробкевич послуговується досить часто. Оскільки традиційне вживання є загальноприйнятим, кодифіковані ФО в художній мові С. Воробкевича не зазнають істотних змін ні в семантиці, ні в структурі. Загальномовні фраземи в авторському тексті вирізняються специфікою їх функціонального навантаження, умінням автора актуалізувати потрібний матеріал і ввести у текст, роблячи його різноманітнішим, мальовничішим, сповненим почуттів. У мовленні персонажів фраземи – один із засобів індивідуалізації, характеристики мовної компетенції героїв твору.

У художніх текстах буковинського письменника рясніє фраземами здебільшого мовлення персонажів, однак в авторському тексті вони також не поодинокі. Зберігаючи традиційні значення та структуру, ФО уяскраблюють авторську мову, надають їй образності, як-от: *дивитися кривим оком* ‘виявляти незадоволення ким-, чим-небудь, недовіру, відразу у ставленні до когось, чогось’ [4 : 197]: *Одні оминають засуджену кримінальницю, мов ту заразу; други, здивавшись з нею, дивлять ся на бідну кривим оком* (II, 217); *не зводити очей* ‘увесь час, уважно, пильно дивитися на кого-, що-небудь’ [4 : 260]: *Пані Пульхерія аж розпливалась від щастя рідної дитини, очей не зводила зі своєї хорошої, принадної і вірцево вихованої невістки...* (II, 377). Такі фраземи надають авторському тексту відтінку розмовності, невимушеності, посилюють його експресивність.

Ідіостиллю С. Воробкевича властиве майстерне використання загальномовної фраземіки як засобу різнобічної характеристики персонажів. Добираючи відповідні за змістом ФО, письменник акцентує або відтіняє потрібні деталі в їх зовнішності, характері, поведінці тощо. Нерідко герої творів за допомогою фразем дають самохарактеристику, оцінюють:

- почуття, переживання: *не бачити світа* ‘тяжко страждати, мучитися, переживати’ [4, 25]: [Марійка:] (До Гната). *Так, так, розбивала ся за тобою і свѣта не бачила...* (III, 76); *мати храп* ‘сердитися, злоститися на когось’ [4, 378]: [Ян:] *Маю храп на нього [начальника]!* (III, 172); *спирає дух* ‘важко дихати від надміру почуттів’ [4, 680]: *...мені так дух заперло, що і слова вже більше промовити не міг...* (II, 182);

- вчинки, дії: *брати в шори* ‘приборкувати кого-небудь’ [4, 39]: – *Слухайте, як я ту смерть в шори убрав* (II, 173); *залити сала за шкуру* ‘дуже дошкулити комусь’ [4, 246]: [Семен:] *Не одному цапови, не одному волови ми сала під шкіру залили* (III, 30); *гріти зуби на сонці* ‘проводити час у несерйозних розмовах’ [4, 170]: [Марійка:] *Лучше, може, щоби [я] гріла зуба на сонці?* (III, 78);

- риси власного характеру: *народитися в сорочці* ‘бути щасливим, везучим’ [4, 425]: *Не бійтєсь, мені й волосочок з голови не упаде; бо я в сорочці на свѣт родив ся* (II, 240); *говорити на вітер* ‘необдуманно; безпідставно’ [4, 112]: *Я на вітер ніколи не говорю...* (II, 164);

- фізичний стан: *на ладан дихати* ‘бути близьким до смерті’ [4, 200]: [Федір:] *Старість не радість; і свѣт мені не милий... Ет, дишу на ладан!* (III, 63) тощо. Такі фраземні самохарактеристики роблять мовлення персонажа соковитим, дотепно-влучним, засвідчують природність і невимушеність використання фразем у мовній практиці.

Більшість традиційних ФО у творах С. Воробкевича слугує для мовної характеристики, змалювання чи увиразнення рис або характерних особливостей одного персонажа в мовленні іншого. У такий спосіб герої твору висловлюють оцінні судження, що найчастіше характеризують:

- особливості зовнішніх ознак персонажів: *ні з плечей, ні з очей* ‘зовні не привабливий, непоказний’ [4, 519]: [Марійка:] *... ні з плечий, ні з очей; ще до того скривив ся...* (III, 71); *під вусом* ‘дорослий’ [4, 139]: [Чорнило:] *Правда, хлопець під вусом; вже час пари шукати* (III, 295);

- психічний стан персонажів: *душі в собі не чути* ‘дуже любити, жаліти кого-небудь’ [4, 772]: *Ти душі в собі не чуєш з великого закоханє, а вона мабуть не дуже* (II, 119); *нудити білим світом* ‘відчувати нехіль до життя’ [4, 442]: *...з горя сонця вже не бачу, нужу білим свѣтом, – в серці терне лиш осталоє, попрацав ся з цвѣтом* (I, 150–151); *мулити душу* ‘непокоїти, бентежити, хвилювати’ [4, 410]: *Небавом стану перед тобою підлим брехуном і обманцем, і ся гадка мулить мою душу* (II, 383);

- розумову діяльність персонажів: *клопотати собі голову* ‘думати про що-небудь, обтяжуючи себе’ [4, 301]: *Першим вихованєм хлопця клопотали собі голови аж дві няньки...* (II, 317); *мати на думці* ‘думати про кого-, що-небудь’ [4, 374]; [Чорнило:] *Микола і на думці не має пана*

перепросити (ІІІ, 313); *сушити голову* ‘напружено думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв’язання якихось проблем’ [4, 701]: *Павло Згідливий три ночі не спа, голову гадками-думками сушив* (ІІ, 388);

- фізичний стан персонажів: *рук не чути* ‘дуже втомлюватися, перенапружуватися від надмірної роботи (переважно руками)’ [4, 773]: *Кірває і розбиваєсь від днини до ночі; вже і рук не чує* (І, 380); *дзвонити зубами* ‘тремтіти від холоду’ [4, 196]: *...Замфіра зі студени і голоду зубами дзвонила...* (ІІ, 329);

- окремі риси характеру персонажів: *і мертвого розвеселити* ‘бути дуже дотепним, сміхотливим, жартівливим’ [4, 605]: [Федір:] *Говорить [Марійка], як сорока, і мертвого розвеселила би!* (ІІІ, 70); *мудра голова* ‘хто-небудь розсудливий’ [4, 158]: [Мордко:] *Пане двірник (доливає горівки), таже ви мудра голова!* (ІІІ, 45); *хоч до рани прикладай* ‘добрий, лагідний’ [4, 299]: *Панна Клявдія уродлива особа, шляхотского роду, добрянечка, хоч до рани її прикладай...* (ІІ, 325);

- поведінку персонажів, зокрема:

а) поводитися необережно або немилосердно: *грати з вогнем* ‘займатися чимось небезпечним’ [4, 168]: [Чорнило:] *Засвербіло карчило;* [Микола] *не знає, що з огнем грає* (ІІІ, 298); *ссати кров* ‘кривдити’ [4, 504]: [Тетяна:] *Відчепить ся, пявки! Досить уже виссали нашої крові!* (ІІІ, 186);

б) психічно впливати на когось: *закрутити голову* ‘закохувати в себе’ [4, 318]: [Гаврило:] *Пан sedzia всім паннунцям і молодицям голови позакручували...* (ІІІ, 293); *заткнути за пояс* ‘перевершувати кого-небудь у чомусь’ [4, 252]: *Такий панок при розумній господарці і ощадности затикав за пояс не одного дідича...* (ІІ, 312);

в) обдурювати кого-небудь: *пускати туман* ‘навмисне заплутувати, пребріхувати що-небудь’ [4, 586]: *Она не догадувала ся, що він лиш тумана пускає і що кожде єго слово брехнею пахне* (ІІ, 348); *водити за ніс* ‘обдурювати кого-небудь певний час’ [4, 122]: [Танасій:] *Так єму треба, доволі він мене за ніс водив, мою честь ногами топтав* (ІІІ, 205);

г) рухатися в певному напрямку: *як з-під землі виринути* ‘несподівано з’явитися де-небудь’ [4, 84]: [Броніслав:] *А сї відки взяли ся? Мовби з-під землі виринули* (ІІІ, 336); *оббивати пороги* ‘часто бувати у когось, дець’ [4, 444]: [Тетяна:] *Сей оббив пороги до корими...* (ІІІ, 152); *куди очі* ‘будь-куди, навмання’ [4, 475]: *Уже небо вечеріє, вже хилить ся біла днина, – а хлопчина – куди очі, туди блудить бея спочинку...* (І, 242–243).

Стилістичний потенціал узуальних фразем С. Воробкевич використовує також для вираження намірів персонажів у конкретній мовній ситуації, зокрема:

- погрози: *залити сала за шкіру* ‘дуже дошкулити комусь’ [4, 246]: [Семен:] *Залию за шкіру такого сала, що до смерти тямити-ме!* (ІІІ, 29); *натерти перцю в ніс* ‘карати кого-небудь’ [4, 427]: [Двірник:] *...натру єму такого перцю в ніс, що пам’ятати-ме!* (ІІІ, 43); *підітнути крила* ‘знести комось або обмежити поле його діяльності’ [4, 513]: [Зося:] *Пожди, орлику, підотну я тобі крила!* (ІІІ, 308); *почухатися, де не свербить* ‘пережити невдачу, прикрість’ [4, 553]: [Катерина:] *Відчепись і щезай! Як ні, то почухаєш ся, де не свербить. Мене не змудруєш* (ІІІ, 19);

- поради: *брати на розум* ‘уважно сприйняти, усвідомити що-небудь’ [4, 43]: [Митерчиха:] *Марійко, скажи їй, най бере на розум, най не відвертає щастя від себе...* (ІІІ, 11); *вдарити лихом об землю* ‘забувати біду, горе; не журитися’ [4, 733]: [Михайло:] *Вдар лихом об землю... не була суджена, та й годі...* (ІІІ, 165);

- застереження: *ловити вітра в полі* ‘здійснювати безрезультатні пошуки кого-, що-небудь’ [4, 780]: [Двірник:] *Коби знати, де єго шукати! Лови вітра в полі!* (ІІІ, 45); *копати яму* ‘підступно, таємно готувати комусь неприємність, шкодити’ [4, 307]: [Танасій:] *А ти, писарчуку, під собою яму копай, а не під другими, бо зараз!...* (ІІІ, 186);

- звинувачення: *перейти через руки* ‘опинитися на певний час у чиємусь користуванні’ [4, 574]: [Побережник:] *Не одна орябка перейшла через твої руки!* (ІІІ, 44); *перейти стежку* ‘ставати перешкодою у здійсненні, розв’язанні чого-небудь’ [4, 500]: [Катерина:] *Що він мої стежки переходить і я від єго відчепити ся не можу?* (ІІІ, 13);

- роздратування: *гнівити бога* ‘виражає незадоволення’ [4, 150]: [Катерина:] *Не гніви Бога, нене! Може, мене позбути ся хочеш?* (ІІІ, 9); *ні відхреститися, ні відмолитися* ‘щось обов’язково настане’ [4, 107]: [Ксеня:] *Кинув на мене оком, ні відхреститись, ні відмолитись!* (ІІІ, 156).

Отже, аналіз фраземного багатства художніх текстів С. Воробкевича виявляє прикметні риси його художнього хисту у використанні народної фраземіки. Загальномовні ФО, функціонуючи в художніх текстах автора без структурно-семантичних змін, мають виразні стилістичні можливості та створюють розмовне, емоційно-виразне тло твору. Майстерність буковинського письменника виявляємо у вмінні підпорядкувати багатство фраземних засобів мови авторському задуму. Із багатовікових спостережень українського народу С. Воробкевич черпає влучні, емоційні та образні характеристики зовнішності, психічного стану, характеру, дій та вчинків

персонажів, повчає та застерігає, висміює, жартує та сварить. Письменник за допомогою ФО уміло передав особливості характеру, поведінки, переживань своїх героїв, їхні емоції та наміри.

Список використаних джерел

1. Бабич Н. Д. Відображення у фразеології побуту і звичаїв буковинців / Надія Бабич // Матеріали III Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького університету (29 вересня – 1 жовтня 1006 р., Чернівці) / ред. : А. М. Круглашов (відп. ред.) та ін. – Чернівці : Рута, 1995. – С. 94–96.
2. Никоненко П. М. Сидір Воробкевич: Життя і творчість / П. М. Никоненко, М. І. Юрійчук. – Чернівці : Рута, 2003. – 208 с.
3. Романчук Ю. Передмова / Ю. Романчук // Твори Ісидора Воробкевича. – Львів : Видавництво товариства „Просвіта”, 1909. – Т. 1. – С. 3.
4. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. : В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.; відп. ред. В. О. Винник]. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с. – (Словники України).
5. Твори Ісидора Воробкевича. – Львів : Видавництво товариства „Просвіта”, 1909. – Т. 1 : Поезії. – 420 с.; 1911. – Т. 2 : Оповідання. – 412 с.; 1911. – Т. 3 : Драматичні твори. – 421 с. – (Руська письменність).
6. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посібник / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

Summary. The article continues the supervision of author above individual style of the Bukovinian writer Sidir Vorobkevych. In the article it is marked on stylistic potential of traditional phrasemes in the author's idiosyle. Phraseological units in the language of writer's works of summarize centuries-old supervisions, vital experience of people, among which he grew and lived, express his mentality and originality.

Keywords: idiosyle, phrasema, phraseology, traditional phrasemes.

УДК 37.016:811.161.2'28

Н.П. Шеремета

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕНЬОВО-МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ В УМОВАХ ГОВІРКОВОГО НАВКІЛЛЯ

У статті окреслено основні напрямки роботи вчителя при викладанні української мови в умовах місцевих говорів; обґрунтовано потенціальні можливості раціонального використання говіркового мовлення у школі для формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості.

Ключові слова: говіркове мовлення, методика викладання, діалектні елементи, культура мовлення, комунікативно-діяльнісний підхід.

Двадцять перший рік іде розбудова незалежної України. Йде важко і непослідовно. Все більше українців починає усвідомлювати, що наше *сьогодні* обумовлене нашим *вчора*, а наше *завтра* народжується *сьогодні*; що майбуття нашої держави залежить лише від нашої небайдужості і наших зусиль.

Однак кількасотрічне перебування українського народу в колоніальній залежності, постійний тиск, переслідування, зневажання, неможливість зробити кар'єру цілеспрямовано руйнувало українську культуру, духовність, церкву, асимілюючи одних та знищуючи інших представників вищих верств, еліти, а згодом – і решти народу. Постійний страх бути звинуваченим у націоналізмі не міг не мати наслідків у психіці багатьох українців, тому часто призводив до ренегатства або, простіше, запродавства, відмови від уживання рідної мови в побуті та різних сферах суспільного життя. Українськість витіснялася з пам'яті українського народу. Колонізаторська політика батога і медяника наших сусідів спотворювала національний характер, руйнувала самосвідомість, закодовувала у волелюбні українські гени синдром рабськості з неповагою до своєї нації, держави, до своєї мови, культури і, звичайно, до своєї влади, - формувала українське безпам'ятство.

Під тиском російськомовного середовища “прищеплена” меншовартість та безпорадність